

نۆردوخانی جەلیل:

بۆ پاراستنی فۆنەتیکى كوردی پیشناری پیتی لاتینی دەگەم

نۆردوخانی جەلیل کورێ نووسەری ناوداری گەلەگەمان جاسم جەلیلە و لە مالباتیکى دیاری کوردانی رووسیای و بنەمالەگەیان خزمەتیکى بەرچاوی بزائی رۆشنبیری کوردییان کردوو، جاسم جەلیل یەگەم بەرپۆهەری بەشى کوردی رادیۆی یەریشان بوو، پروفیسۆر دکتۆر نۆردوخانی جەلیل خاوەنى چەندین کتیب و نووسینی دەگەنە لەسەر کتیشەى کورد و چاند و رۆشنبیری کوردی. خۆتندەواریکى بە ناگای کورد نییە ناوەکانی (جاسم جەلیل و نۆردوخانی جەلیل و جەمیلە جەلیل و جەلیلی جەلیل) نەناسیت و ناشنای نووسینەکانیان نەپیت.

ئەو مەزگە مەزگە تژییە لە کوردیتنی و دلێ پر لە هیوای نازادی و خەونى ئەو پیتشغەچوونى زیاتری دۆزى گەلەگەیتى لە گشت پارچەکاندا بە گشتى و لە باشووردا بەتایبەت. لە درەنگ شەویکی دەمەو پایزی کوردستاندا لە پیرمامى هەمیشە گەنجدا ئەم دیانەیهەمان لەگەڵ ئەو مەزگە زانایە سازدا.

هەقەیفین: نامق هەورامى

کاربەرگەریان هەبوو و لەو سەردەمەدا ۲-۳ کتیب لەوێ دەرچوو بە زمانى کوردی و بۆ فیربونی ئەلف باى کوردی، بەلام دواتر کوردەکانى تورکمەنستان لەناو تورکاندا توانەو و ئیستنا زۆر گەمەن لە قازاغستان و قیرغستانیش کورد هەن و خۆیان بە شانازییەو بە کورد دەزانن، سالى ۱۹۷۳ من چوومە لایان بۆ کۆکردنەوێ فۆلکلۆر ئەوان ویتەى خۆتندوارە کوردەکانیان نیشاندام کە لە زانکۆدا دەخوینن لە شاری (فرۆزى) و لەو سەردەمەدا داویان دا بۆیە حکومەت کە بە فەرمى کوردی بوونى ئەوان بناسیت.

کوردەکانى ئەوێ، ئەمەزگە کوردی دەناخشن و جلویەرگی

نەزانراوە چونکە هەندیکیان کوردن و خۆیان بە کورد نەناسیووە یان ژمارەیان گەمە.

ئەوانە بە کوردی دەخاڤن و کاتى خۆى زۆر پشتیوانى سۆڤیەتیان دەکرد و لە دامەزراندنى دەولەتى تورکمەنستاندا، کورد هەبوون رۆلى

جاسمى جەلیل و فەیزۆبەگ لە گۆندى (شەمیران) لە ئەرمەنستان ۱۹۶۱

* بارودۆخى کوردان لە رووسیادا چۆنە؟

بەر لەوێ باسى بار و ژيانى کوردان لە رووسیادا بکەین پێویستە ساتیک بۆ دوو بەگەرێینەو بە سەردەمى یەکیى سۆڤیەت و لەوێ تەماشای ژيانى کوردان بکەین، وەک دەزانن کورد لە ئەرمەنستان و جۆرجیا و قازاغستان و قیرغستان دەژيان، ئەو کوردانەى سالى ۱۹۳۷ لە ولاتى خۆیان دەریبەدەر کران لە ئەرمەنستان بۆ سەر سنوورى ئازەربەيجان و ئەرمەنستان. کورد لە تورکمەنستانیش هەبوون، لەوێ کوردەکان کوردی شیعەن و بەشیکن لە کوردەکانى خۆراسان و قووجان، ژمارەیان

کوردی دهپۆشن و دابونه ریتی میللی کوردانه یان هه یه . کۆمه له یه کیان دامه زان دووه به ناوی (کۆمه له ی کوردستان) (نادروژ) خه لکی ئه و پیه له بواری زانستی نه وتدا پله یه کی بالای هه یه ، کورده کانی ئه و ئ کتیب و رۆژنامه و گوڤار چاپ ده کهن به زمانی کوردی .

له قه و قاس کورده کانی ئه ویش چالکن و ئه وانه ی سه ره ده می کۆماری کوردستانی سورن که له نیوان قه ره باخ و ئه رمه نستاندان له شاره کانی (کلبه جار، لاجین، قسوه رلی) ئه وان له سالی ۱۹۳۰ دا رۆژنامه ی کوردیبیان هه بووه به ناوی (کوردستانی سوور) .

سالی ۱۹۳۱ کتیبیک له و ئ چاپ کراوه به ناوی (کورده کانی نازه ربایجان) که به وردی له ژبان و ژماره و هۆز و . هندی کورده کانی نازه ربایجان باس ده کات .

گه لی شاعیر و نووسه ری زۆر گه و ره هه بوون که ئه سلیمان کورد بووه و نکۆلییان له کوردبوونی خۆیان نه کرده ووه ، زستانی سالی ۱۹۵۹ هه ژاری مه زن ها ته رووسیا بۆ چاره سه ره هه ره له و ماوه یه دا دیوانیکی هه ژار وه رگیره درابویه سه ره زمانی نازه ری و چاپکرا بو بۆیه له (باکو) دا وه ت کرا بۆ ریتلینان، من ها ته لای هه ژار له و ئ بۆنه که سازکرا و

پاش خواردن و خوارده وه زۆرتیک له شاعیرانی مه زنی ئه و ئ ها تنه لای هه ژار و گو تیان ئیمه ش بنه چه مان کورده ، دیاره ئه م هه سته ش لای ئه وانه کاتیک دروست بوو که مه لا مسته فای بارزانی و هه قاله کانی ها تنه سۆڤیه ت و دنه گدانه وه ی گه رانه وه ی بارزانیش پاش شۆرش ی ۱۴ ته مووزی ۱۹۵۸ و پێششوازیکردنی له لایه ن قاسمه وه له میدیای رووسیدا

رهنگی دایه وه ، ئه مه ش هۆکاری سه ره کی درکاندنی ئه و هه سته بوو لای کورده کانی سۆڤیه ت و ئیستاش له و ئ (ئه هه مه دئ هه پۆ) رادیوی کوردی هه یه و به کوردی به رنامه په خش ده کات له (باکو) ژماره یه ک کتیبیش به کوردی چاپکراون .

له ئه رمه نستانی کورده کان ئه وانه ن سالی ۱۹۱۴-۱۹۱۸ له تورکیا وه ها تبوونه ئه رمه نستان به هۆی قه کردنی ئه رمه نه کانه وه له ئه رمه نستانی پێش ئه و ها تنه ی کورد له تورکیا وه کورد له و ئ هه بوون به پیتی به لگه کان له سه ده ی ده یه مدا کورد له ئه رمه نستان هه بوون، (چۆمی ستیان) که پێشتر ناوی (گوگچه) بووه که گوندیکه و له و ئ

جاسمی جهلیل

نوراجید پولا تیبیکۆ

عه گیدی جمۆ

(دێر) یکی مه سیحی هه یه که چوار ده رگای هه یه یه کیک له ده رگا کان له سه ری نووسراوه (دیاری کورده کانی تۆران) بۆ دێره که دیاره ئه م ده رگایه نه له میتدین و نه له دیاره کره وه نه نیردراوه کوردانی ئه و ئ دروستیان کردوه .

من گه رام له و ئ کوردم نه بیینی ، به لام له گه ل زۆرتیکدا قسه م کرده و به باسی بوونی کوردیان له و ناوچه یه کرده ووه و ئیسته ش نازناوی کوردی له و ئدا ماوه ، به لام خه لکه که ده لێن ئه رمه نین .

هه و ره ها له ده و روبه ری چیا ی (ئه له گه زه) ش کورد ژیاون ، له ده و روبه ری سنوری ناوی ئاراس گوندی کوردان هه بوون له ناوچه ی (ئه ره چه ک) ، له بیرمه مندال بووم له گه ل باوکمدا ده چوینه ئه و ناوچه هه موویان کوردی ئیزیدی بوون له وانه ش گونده کانی (ته لک) ، هه کۆ ، گه لتۆ ، سابونچی ، قزلا مارا ، و . . هتد) که ئه مانه نزیکه ی ۱۸

گوند ده بوون .

له ده و روبه ری (ئه له گه زئ) له لای رۆژه لاته وه له و ئیش نزیکه ی ۱۶ گوند هه بوون که کوردی ئیزیدی بوون له وانه ش (جه موشوانا مه زن ، جه موشوانا بچووک ، پایا کوردا ، ریبوغاس ، جه ره ریس ، قنده ساز ، میره کا مه زن ، میره کا بچووک) .

له ده شتی (گه ریداقئ) له نزیک شاری (هۆکتیم بیریانه) ش کورد هه بوون . دێمه وه سه ره کورده کانی ئه رمه نستان ، حکومه تی سۆڤیه ت گه لی شتی کرد ، له ۲۹/ ئه پرل/ ۱۹۲۱

سۆڤیه ت ئه رمه نستانی وه رگرت له یه کیتی سۆڤیه تدا له و کاته دا وه زاره تی په روه رده کتیبیکی ئه لفبای کوردی چاپکرد ناوی (شه مس) بوو ، ئه م کتیبه براده رتکی ئه رمه نی به ناوی (هه کۆپ غه زه لیان) ئاماده ی کرد بوو ئه م مرۆقه خزمه تیکی باشی به زمانی کوردی کرد ، سالی ۱۹۲۹ حکومه تی

ئه رمه نستان بریاریدا بوو پیتی لاتینی دروست بکرت بۆ کورده کانی ئه رمه نستان له و ساله دا پیتی نو ئی لاتینی له لایه ن (مه راگۆلف ئیسا هه ک) وه ئاماده کرا که خۆی ئاشووری بوو .

سالی ۱۹۳۰ له یه ریشان (کۆما کوردی پشت قاققاز) دامه زرا و له و ئیدا قوتابخانه یه ک هه بوو بۆ کور و کچ و گه و ره و بچووکان و کورده کان له و ئیدا ده یانخو ئیند و بابئ من سه ره ککی ئه و کۆماره بوو .

له ئه رمه نستان دیسان له و سانه وه ختانه دا کتیبی ئه م نووسه رانه چاپ بوون (عه ره بی شه مۆ ، ئه مینی عه قدا ل ، هه جی جندی ، ئه حمه دئ میرازی ، جاسم جلیل ، عه تارئ شه رۆ) پاش ئه وانیش نه وه یه کی تر په یدا بوون که بریتی بوون له (سه عید ئیبۆ ، سمۆب شمه مۆ ، کارایی چه چانی ، فلیکی وسف ،

توسنی رهشید) زیاتر و زیاتر بوون.

سال ۱۹۵۵ رادیوی کوردی له یه ریفان دهستی به کارکردن کرد و به مجوزه کاروانی روشنبیری کوردی له وی پیشکوت.

دیمه وه سه ره وه لامی پرسیاره که له سال ۱۹۹۱ و پاش هه ره سی به کیتی سو قییه هه موو ئه و شتانهش رووخان و کورد له وی زۆریکیان رهویان کرد له بهر سارد و سیری و نه بوونی کارهبا و بژیوی هه مالبات و هۆز و تا قمیگ رووه و لایه که سه ری خو بان هه لگرت و ولاتیان جیه هیش و ئه وهش حالی کورده کانه له رووسییا، ئه مرۆ نه قوتابخانه یان هه یه و نه رۆژنامه.

ئه وهی ماوه ته وه ئه مرۆ، کوردان له رووسییا تا که هیوایان پی هه بیته هه ریمی کورده ستانه و چاومان له وه یه ئه م ولاته رۆژ له دوی رۆژ پیش به خن.

* له دهستوری رووسیادا کورد ده ناسریت؟

نا وه ک میللهت نایه نه ناسین، به لام وه ک گه لی رووسی ده زانن که کورد خاوه نی چ که لته ور و ئه ده بیته کی بالایه و له و ریگه یه وه باش ده زانن کورد چیه.

به ره له ۱۲۰۰ سال له کاتی دروستکردنی مو سکودا پی که ساته یه ک ئه و شارهبان دروستکردوه که پیمان ده لئین بو نیادی رووسی، له ناو ئه وانه دا هۆزیک هه بووه به ناوی (وروسۆقی) که ئه و نازناوه تا ئیستا له نیو ئیزیدییه کانه دا هه یه له ئه رمه نستان، ئه مه نیشانه ی نزیکی کورد و سو قییه تییه کانه.

* رادیوی یه ریفان ئیستا به خشی کوردی ماوه؟

ده مه ویت ئه وه بلیم سالی ۱۹۵۵ کاتیک رادیوی کوردی له یه ریفان به بریارتیکی فه رمی کرایه وه سه ره تا هه فته ی ۳ رۆژ

به نامه مان هه بوو، هه ره به نامه یه ک ۱۵ خوله ک بوو، واته هه فته ی ۴۵ ده قیقه.

پاشان بووه نیو کاتریمیر و له کاتی سه ردانی مه لا مسته فا بارزانی بو ئه رمه نستان به نامه بووه ۱,۳۰ کاتریمیر له رۆژیکدا. پاش هه لوه شانده وه ی سو قییه ت به نامه کانیان که مکرده وه بو (۱) کاتریمیر و ئه و سه عاته شیان به شکر دووه له نیو یه زیدی و کورداندا (وه ک ئه وه ی ئیزی دی کورد نه بن) به راستی کارتیکی زۆر ناخۆشه .. ئه وهش له تکرینی کورده، ده نا ئیجه کور دین ئیدی ئایینمان هه رچییه ک هه بیته ئه وه گرفت نییه.

سه یر له وه دایه هه ردوو به شه که به ناوی (کوردی و ئیزی دییه وه) کاتیک موسیقای خو بان لیده ده دن هه مان ئاواز و هه مان هۆزانه به لام سه یره چۆن قبول کر!!!

به شی به ناو کور دییه که ی زۆر لاوازه ده نا چۆن قبول ده کات ئه و جۆره له تکرده له نیوان یه ک نه ته وه دا له سه ره بنه مای ئایین دروست بیته و ئه مهش تاوانه که ی له ئه ستوی سه رۆکی به شی کوردی رادیوی یه ریفان به ریتز (که ره می سه یاد) دایه.

شه رۆژی بلۆ شاملی به کۆ مه مۆی سه دۆ ۱۹۳۶

کاتیک جاسمی جه لیل رادیوی کرده وه ئه و خۆی ئیزی دی بوو، به لام ده یگوت ئه مه رادیوی کوردانه، ته واوی ده نگه ییژ (بیژهر) کان ئیزی دی بوون به لام ئیزی دیایه تی ئایینه نک نه ته وه ئیجه هه موومان کور دین.

* کورده کانی رووسییا چۆن ناگاداری کورده ستانی نازانن و چۆن ده روانته ئه وه ی ئه مرۆ به ده ست هاتوه؟

ده بی بلیم ۹۹٪ کوردی رووسییا له ریگه ی سه ته لایته وه که هه موویان هه یانه دلخۆشن به وه ی ئه مرۆ له کورده ستاندا هه یه رۆژانه سه یری که ناله کور دییه کان ده کهن، ئه وان ده یانه ویت پارچه یه کی نازادی ولاته که یان بیین و به وهش کور دایه تی ئه وان به هیتر تر ده بیته، سه ته لایته کی له رووسییا ته نیا ۲۰۰ دۆلاری تیده چیت کوردان هه موو کر یویانه بو ئه وه ی ناگاداری نازادی کورده ستانی باشوور و پیشقه چوونی کوردان بکه ن و بوونی کوردان له و پۆستانه دا مایه ی سه ربندی ئه وانه.

* نامانج له سه ردانی ئه مجاره تان بو کورده ستان؟

بو به شداریکردن له فیستیقالی روشنبیری ده وک داوه ت کرابووم به راستی کۆبوونه وه یه کی روشنبیری زۆر مه زن بوو به تایبه تی وتاره که ی کاک مسعود بارزانی بوو ئه و وتاره ده بیته خال خال و دپه دپه و وشه

وشه له سه ری بوه ستی و شو قه ی بکه یته، ئه و له و وتاره دا دویتنی و ئه مرۆی باسکرد و پیشبینه فیستیقاله دا ده مه ویت ناوی (حه سه ن سلیشه نه بی) به ینم که که سه یکی به توانا بوو نه به ته نی له رووی زانیارییه وه بگره له رووی فیزیکییه وه چوست و چالاک بوو توانی ئه و میوانانه و یاده که به جوانترین شیوه به رپوه بیات.

* پرسی زمان چۆن ده بین؟

ده لیم با کاربکه ین تا بکه ینه ئامانجیک، هه ندیک باسی زمانی یه کگرتوو ده کهن، من پیتم وایه جارێ زوو هه چوکه ئیجه هیشتا نه که وه تووینه ته سه ره پیتی خو مان، که ی له رووی سیاسی و دارایی و رووه کانی تره وه گرفتمان نه ما کاتی ئه وه دیت بریار بدریت بو زمانی یه کگرتوو. با جاریک ئیجه ئه و چه ندین زاراوه گرنگه ی که هه مانه ده وله مه ندیان بکه ین له بن زاراوه کانی خو بان له کرمانجیدا ده لئین زارا فۆک هه نه، پیوسته به و زارا فۆکانه بادینی و سۆزانی و هه ورانی و زازاکی خو مان ده وله مه ند بکه ین دواتر زمانی یه کگرتوو. بو ئه وه ی زممانیکی ستاندارمان هه بیته ده بیته له (ئه لفا با) وه ده ست پیبکه ین، له باشووردا دوو ئه لفا با به کاردیت، گروو پیکی گه وره به ئه لفا با ی عه ره بی و گروو پیکی بچوو کیش به لاتینی، ئه وه باش نییه، ده بیته ئیجه له و دوو جۆره دا دیراسه بکه ین بزانی کامیان زیاتر له گه ل زمان و فۆنیمی کور دیدا ده گونجیت ئه وه یان باشته ره که به لای منه وه لاتینی باشته ره چونکه ۲۰ ملیۆن کورد له تورکیا ئه و جۆره به کاردیتن، له ئییران و سورباش هه یه و له رووی زانسته یشه وه له ئه لفا با ی عه ره بیدا فۆنه تیکی کوردی ده رنا چیت. ■